

Elegies de Bierville (1943) Proposta de lectura per al segle XXI

Ricard Torrents

Al voltant de la gent de la meua època hi ha
una intensa circulació de sang i de morts.
Quanta, quanta guerra... Mercè Rodoreda

Expulsarem els poetes de la República, com volia el «diví» Plató? Exclourem un llibre de poesia com *Elegies de Bierville* del cànon català, proposat des de la perspectiva de les ciències socials? Els valors de les *Elegies de Bierville*, obra essencial de la poesia catalana del segle XX, són exclusivament literaris o també valors morals i civils? D'una banda són preguntes de tanta envergadura que demanarien una resposta tranquil·la, multidireccional; de l'altra, es tracta de versos d'una bellesa tal, que reclamen una lectura directa, intuïtiva, sense gaires interferències interpretatives. Si l'obra literària necessita explicacions, és perquè els lectors necessitem que l'obra literària ens expliqui. Per això llegim, per sentir-nos explicats, implicats en l'obra que percebem escrita al nostre adreç, com és el cas d'aquestes elegies adreçades en primer terme als qui ens remetem a la cultura humanista occidental en la seva variant catalana.

Les obres literàries, a més de text, són també «context», entès com el conjunt de factors que situen l'obra, amb el seu autor i el seu lector, en les

coordenades de temps-espai, allà on s'acompleix el destí personal (a), social (b) i històric (c) de l'autor i del lector, allà on l'obra literària esdevé «històrica», que vol dir accessible als lectors successius que ens l'apropriem des de situacions diverses. Per això els lectors formem part del context. Lectors nous o vells, no llegim en cerca d'un text de lectura única, sinó obert a lectures canviants. El text de les *Elegies de Bierville* no ha canviat d'ençà que Riba l'enllestí a la dècada de 1940, mentre que els seus lectors no hem parat de canviar. Quantes lectures se n'han fet al llarg de les sis dècades que ens en separen? En quin context i des de quin context les llegim avui?

Som lectors del segle XXI, que llegim una de les obres essencials de l'«exili català» del segle XX. Sabem que aquell exili de forma peculiar, no el generà el desenllaç de la Guerra d'Espanya de 1936-1939, sinó un conjunt de causes, entre les quals fou determinant l'hostilitat contra Catalunya, la seva llengua, la seva cultura, els seus polítics, els seus intel·lectuals, els seus poetes. En definitiva contra el projecte de vida nacional catalana que s'havia començat d'institucionalitzar a la dècada de 1930.

Encara avui horroritza l'evocació d'aquell horror de gener-febrer de 1939. Més de mig milió de vençuts per l'exèrcit de Franco i els seus aliats col·lapsaven la frontera entre Espanya i França. «I d'ells la gran majoria eren catalans», escrivia Carles Pi i Sunyer. Començava l'exili català, inacabable, inacabat. Començava la diàspora catalana. Molts anirien a parar als camps de refugiats d'Argelers, Cebrià de Rosselló, Agde i Setfons. Altres es dispersarien en diverses destinacions d'Europa i Amèrica. Alguns, com Carles Riba, s'establirien precàriament a França.

Les *Elegies de Bierville* són filles de l'exili i la diàspora. «A l'emigració, en efecte, i dins el sentiment de l'exili, prengueren forma aquestes elegies», escriuria amb inequívoca claredat el poeta. No estem en allò que en alemany anomenen el *Sitz im Leben*, el lloc vital, sinó en la substància mateixa de l'obra en tant que poesia elegíaca. L'exili no és el tema d'aquestes *Elegies*, ni l'argument; n'és el motiu, l'estrebada que tensa el primer vers fins al darrer. Més que cap altra poesia elegíaca coneguda, les *Elegies de Bierville* fan de l'exili el component existencial i alhora històric de la pròpia raó de ser poesia, la motivació d'existir en tant que elegies. L'exili del poeta esdevé experiència personal, familiar, social i civil/nacional, per convertir-se en experiència poètica/poietica i acabar en una forma literària concreta: dotze peces numerades amb xifres romanes, compostes en díctics elegíacs, metre especialitzat antic, i posades sota un títol comú, *Elegies de Bierville*, inscrit en la tradició europea per poetes elegíacs com Rilke, *Elegies de Duino / Duiniser Elegien*, o Goethe, *Elegies Romanes / Römische Elegien*.

Riba, però, més enllà de la tradició formal de la poesia elegíaca, partia de l'exili viscut, de l'experiència pura i dura del desterrament en la línia de poetes que com Ovidi i com Dante coneixien el desterrament perquè eren físicament desterrats de la seva «terra». Dit en metàfores, aquestes elegies tenen en l'exili no tant el receptacle, la matriu on es van gestar, sinó que l'exili n'és el principi actiu. Com la poesia amorosa neix de l'amor real i concret, la poesia ele-

gíaca ribiana neix de l'exili real i concret del ciutadà de Catalunya Carles Riba, que fa seu l'exili dels seus, la muller i els fills, els compatriotes i tots els derrotats del món que la barbàrie llença a la fosca, perquè empàticament la llibertat,

si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.

Podem llegir el llibre com dotze elegies consecutives, lligades per un encadenament, o també com un poema de dotze cants, o planys. Tant se val. La unitat se sustenta en l'experiència de l'horror, de la quota d'horror del segle XX, assumida pels catalans, quan la guerra de 1936-39 conclougué per a ells amb una derrota pitjor que la de 1714 i amb un desterrament massiu alhora que selectiu de les elits dirigents. Valgui recordar, d'altra banda, que França no era una terra d'asil. El mateix any 1939 seria ocupada per l'exèrcit alemany i l'Europa sencera, el continent creador de la civilització presumptament més humana de tots els temps, cremaria en la més inhumana de les guerres de la història de la Humanitat.

El poeta Riba, fugint dels ocupants de Catalunya, fou víctima d'un exili de més de quatre anys, del gener de 1939 a l'abril de 1943, durant el qual sorgiren les *Elegies de Bierville*. El procés de composició el coneixem bé per les anotacions del mateix poeta. A la fi del gener del 1939, quan l'exèrcit de Franco i dels seus aliats Hitler i Mussolini, ocupada ja bona part de Catalunya, eren a les portes de Barcelona, Riba, que tenia 45 anys, emprengué el camí de França amb la muller, Clementina Arderiu, i els tres fills, Jordi, Oriol i Eulàlia. Després de passar per Avinyó i París, pel març trobaren acollida en «un antic molí agençat com un convent, dins el parc del castell de Bierville», a l'Illa de França, als voltants de París, en un departament que les autoritats franceses tenien prohibit als exiliats. Això no obstant hi varen sojornar quatre mesos, fins al juliol del 1939.

Aquí, a Bierville, van néixer les cinc primeres elegies I-V i fou Bierville, entre tots els escenaris possibles, el nom que Riba inscriví al títol del seu poema. S'ho mereixia. Allà, als primers dies «d'aquells esdeveniments que em superaven», diria el poeta, tingué lloc l'*incipit* elegíac. I fou així que el *château* de Bierville, fins llavors insignificant, era elevat a un dels llocs més alts de la geografia literària d'Europa com un dels topònims mítics de la poesia catalana del segle XX, que s'afegia a la llista de noms sagrats de la tradició clàssica, Súnion, Salamina, Queronea, Delfos.

Des de Bierville els exiliats van emprendre un èxode que els portà primer a L'Isle-Adam, lloc de les dues elegies següents VI-VII la primavera de 1940, després a Bordeus, lloc de l'elegia XI el gener de 1941, fins que al febrer següent van instal·lar-se a Montpeller, d'on són les elegies restants VIII-IX-X-XII (tot i que la X fou inclosa en la segona edició, Santiago de Xile, 1949), i a Montpeller van residir fins a la tornada a Catalunya l'abril de 1943.

El retorn de Riba a Catalunya, però, no significà la fi de l'exili. El poeta no es podia «repariar» ni professionalment ni públicament al país, sinó que passà la frontera enfonyant-se en

l'exili interior, entre la clandestinitat i la tolerància vigilada. Durant la dictadura anticatalana del general Primo de Rivera (1923-1930) el poeta ja havia patit l'exili interior en forma d'ostracisme, quan l'havien expulsat de la Universitat de Barcelona. El 1943 arribava sigil·losament al país, però disposat a exercir d'escriptor com fos i, per tant, armat del propòsit de publicar. Portava a l'equipatge les *Elegies de Bierville* encara no enllestides, però avançades, i al cap de pocs mesos del retorn, en publicà la primera edició a Barcelona, simulant que encara es trobava fora de Catalunya i datant-la en fals a Buenos Aires per eludir la vigilància dels ocupants.

Així, la primera edició de les *Elegies de Bierville* prolongava l'exili del poeta i cal considerar-la inherent a l'exili, el seu i el col·lectiu. Riba no és el *homecomer* convencional, el retornat a casa, al país, per reprendre-hi la vida d'abans, després d'un temps d'absència. Riba no sols no torna a casa, que li ha estat saquejada, sinó que torna a un país que sí, abans era el seu, però ara ja no ho és. Ha canviat l'exili exterior per l'exili interior. El seu país ha canviat tant, que no es reconeixen l'un a l'altre. De fet ha deixat de ser el «seu» país. És el país d'uns altres. Paradoxalment, és un repatriat que continua expatriat. Millor dit, és un «despatriat», un desposseït de casa seva, tant com és un descatalanat, desposseït de ciutadania catalana, perquè els «nacionals» són els altres.

Les *Elegies de Bierville* com a llibre apareixen en una edició «exiliada», expatriada, no pas repatriada. Datada fora de la pàtria per protegir-se i protegir l'autor de les represàlies dels qui neguen l'existència de la pàtria del poeta, és una edició privada de filiació natural. Negat el lloc de naixença —nació ve de néixer— el seu autor no pot inscriure la pròpia obra al registre que el valida com a autor català. La nació literària catalana ha deixat de tenir existència en el nou ordre dels ocupants. El mateix fet es repetiria sis anys més tard a la segona edició, 1949, la definitiva, datada a Santiago de Xile. No són edicions catalanes pròpiament dites, sinó de l'exili català interior que remet a l'exterior i aquest a l'interior.

Extrem exili. Extrema expatriació, extrema desposseïció de la pàtria. És en moments extrems que la poesia elegíaca sembla el regal enverinat que els déus fan als poetes perquè s'aconsolin o es revoltin contra els mals que els infligeixen. Però no. És la poesia, l'art, que s'obre camí entre tant de dolor, per proclamar el destí superior dels humans. És el cant de l'israelita deportat (Salm 137): «Vora els rius de Babilònia ens assèiem / tot plorant d'enyorança de Sion [...] Quan volien que cantéssim / els qui ens havien deportat / [...] ¿com podíem cantar cants de Jahvè / en una terra estrangera?». És el *Plany de Ningal per la destrucció d'Ur*, a l'Iraq actual, fa quatre mil anys. La poesia elegíaca no ha deixat de fer la seva necessària i misteriosa aparició en tots els exilis, en totes les guerres. Com a crit i com a denúncia. Les destruccions de ciutats, a més d'enfonsar els humans en la pròpia prehistòria infrahumana, els porten a extreure de dins mateix de la humiliació el projecte humà que la barbàrie els nega.

«Com és el primer temps a l'exili?», es pregunta Monika Zgustová, escriptora txeca exiliada a Barcelona, quan el 1968 els tancs del Pacte de Varsòvia envaïren Praga. La resposta és que

tots els emigrants pateixen la misèria física i moral, tots els exiliats polítics fugen convertits en víctimes d'ideologies, dictadures, totalitarismes que no paren de generar onades de desterraments. Tots els exiliats fugen d'algun horror. Els quatre fenòmens que defineixen el segle XX, hi afegeix Zgustová, són el totalitarisme, la guerra, l'extermini i l'exili. Però, per ventura el segle XXI, la part coneguda del segle XXI, el podríem definir amb altres ítems? L'exili és indisociable del nostre temps. La poesia elegíaca d'exili és inseparable de la poesia.

Els testimonis dels exilis recents són tan innumerables com els innumerables exilis que han assolat i continuen assolant el món. La literatura dita d'exili és igualment copiosa a tots els països que n'han patit la terrible escomesa. Hi ha països com els de llengua alemanya que tenen no sols capítols sencers de la seva història literària dedicats a l'exili sinó tractats que estudien l'obra dels autors exiliats des de la presa del poder de Hitler l'any 1932 fins més enllà de 1945, quan, acabada la guerra armada, començà la guerra dels blocs i, amb ella, nous exilis interiors i exteriors als països de l'est d'Europa, en especial a la Rússia soviètica i als països del bloc soviètic.

També la literatura catalana de l'exili ha estat en la darrera dècada objecte de l'anomenada memòria històrica, congelada durant el règim franquista causant de l'exili i mal descongelada en la transició postfranquista. Fa anys que estudiosos de gran coratge, entre els quals destaca Albert Manent, varen iniciar la recopilació de notícies sobre publicacions en català entre els exiliats de Mèxic, França, Argentina i els més de vint països on la diàspora catalana, invisible en els escenaris internacionals, tingué activitats literàries submergides. Però no ha estat fins als darrers temps, al cap de seixanta anys dels fets, que l'interès dels investigadors per l'exili català, lligat amb l'interès per la guerra, ha augmentat i ha produït una copiosa investigació, a la qual han fet aportacions destacades historiadors com Julià Guillamon i Enric Pujol pel que fa a les «literatures d'exili» i com Josep M. Solé i Sabaté, Joan Villarroya, Francesc Vilanova, Maria Llombart, Josep M. Poblet, pel que fa a l'abast general de l'exili català.

L'interès actual ja no podrà suplir l'amnèsia que al llarg de dècades imposaren els guanyadors de la guerra, ni corregir la ignorància en què els «exiliadors» submergiren dues generacions de catalans. De fet, els escriptors de l'exili català, a diferència dels d'altres exilis, foren víctimes de l'ambigüitat de l'acabament de la Segona Guerra Mundial el 1945 i de la transició del franquisme al postfranquisme trenta anys després, el 1975. La seva obra literària, creada a l'exili, hagué d'obrir-se pas entre dificultats de tota mena i amb uns danys irreparables. Valguin els casos de les grans novel·les de Joan Sales, de Mercè Rodoreda, de Xavier Benguerel, com a representatius de les condicions úniques, pel grau de crueltat negacionista, a què foren sotmesos els escriptors catalans exiliats.

Tancada en fals la rebel·lió militar de Franco, quan els guanyadors de la guerra el sostingueren en el poder indefinidament, l'exili català quedà «sense papers». Privats d'identitat, millor dit, forçats a una identitat no desitjada, els escriptors exiliats, després de viure anys en la despatriació, s'anaren incorporant a l'exili interior, sotmesos sovint a la pitjor humiliació, la incomprensió dels catalans, els seus «compatriotes», una part dels quals ja no eren ni tan sols «conterranis»,

sinó que, nascuts en terres d'Espanya i empesos a Catalunya, eren involuntàriament convertits en els seus ocupants. Quin altre exili el de la immigració espanyola a Catalunya!

¿En quin moment la pàtria del poeta de les *Elegies de Bierville*, si és encara la pàtria del seu lector del segle XXI, deixa d'ésser terra d'exili i es converteix en pàtria per a les masses del mercat de mà d'obra que hi arriben de tots els països del món? Vénen en cerca d'una nova pàtria? Quan llegiran les *Elegies de Bierville* per a sentir-hi el propi exili? L'exili en forma d'emigració no deixa pas d'ésser expatriació. Fins i tot quan sembla voluntària, tota emigració és forçosa en les seves motivacions de fons. L'expatriació és sempre transplantament i comporta sempre la pèrdua d'arrels.

La literatura de l'exili comprèn l'obra d'escriptors exiliats sigui quina sigui la seva matèria. Literatura d'exili, en canvi, és aquella que fa de l'exili la seva matèria. Per això pocs casos, sigui en la catalana sigui en altres literatures, es poden comparar amb les *Elegies de Bierville*, que fan, no pas de la guerra, sinó de l'exili, la categoria existencial del poema, tot partint del des-terrament mateix com a vivència zero, «allí on em duia amb els meus una sort errant i angoi-xada», escrivia el poeta.

Uns passatges de Riba il·luminen el primer context d'aquesta obra única, nascuda de la desposseïció de la pàtria com a tema, vivència i metàfora. El primer correspon a una carta escrita dos mesos després de passar la frontera de França per Cervera la nit del 27 al 28 de gener de 1939, amb la muller i els tres fills. És datada el 30 de març de 1939 a Boissy-la-Rivière, el poblet on es troba el *château* de Bierville, i va adreçada a Josep Pous i Pagès, amb qui havia estat evacuat de Barcelona.

Estic molt tou, la professó em va molt seriosament per dins; però no vull cedir en la meva fe i en la meva esperança. No crec gaire que calgui fer clams. ¿A qui voleu commoure, dels qui han trobat dues vegades raons per a conformar-se amb la sort per exemple de Txecoslovàquia? [l'octubre de 1938, com a conseqüència del pacte de Munic, Hitler s'havia annexionat la regió dels Sudets i el març de 1939 les tropes nazis ocupaven la resta de Txecoslovàquia davant —semblava— la indiferència universal]. Més aviat em refio de les accions individuals ben coordinades, del prestigi i la irradiació de cadascú, i cadascú donant el millor d'ell mateix allí on es situï.[...] tal pels seus versos, tal pel seu ensenyament en una universitat, tal per la seva feina en un obrador; el que no sigui això, seran paraules entre tantes paraules com avui es diuen pel món —vanament. Crec més que mai en la justícia immanent, per tant en la paciència; l'excés del contrari un dia o altre farà passar la raó, i per tant la victòria, a la nostra banda. Mentrestant, cal fer com amb la Gràcia: esperar-la amb la dignitat i el silenci del qui ja la té (Guardiola 2005, p. 138).

En una altra carta, datada el 15 d'abril de 1939 i adreçada a Joan Coromines, escrivia:

Sóc amb els meus a França des del 27 de gener; hem estat a Avinyó i París —i ara formem part d'una petita colònia (En Ferran Soldevila per exemple) en aquest raconet entre l'Île-de-France i la Beauce, dins un departament tanmateix prohibit [als exiliats]. La prefectura ens hi tolera sota la res-

ponsabilitat d'aquest home «à grand cœur» que és Marc Sagnier. El qual ens té en un vell molí acomodat a la manera d'un convent, dins el recinte del seu castell de Bierville. No és gens desplaent, com a situació interina. Perquè, sembla, el nostre destí és Anglaterra. Veurem; per ara tenim sostre, mengem —no desesperem. Treballotejo: escric alguns versos, preparo conferències, m'organitzo jo mateix la traducció de llibres meus que poden produir, al francès i a l'anglès...

Quant a la F.[undació] B.[ernat] M.[etge], la cosa és més aviat vaga. Confidencialment li diré que sembla que a les altures hi ha por. Allà baix, cap garantia: si la repressió violenta de les coses catalanes d'aquest tipus, fa un mes no havia començat encara, res no garanteix, al contrari, que no s'enguegi d'un dia a l'altre [...] No perdem contacte! Tinc fe que el país se salvarà, per nosaltres i pels que són allí i sabran resistir (Ferrer/Pujadas 2002, p. 50 ss).

És igualment revelador per a sentir de quins batecs de cor sorgiren les *Elegies de Bierville*, el prefaci que l'autor posà a l'edició de 1949:

Bierville és el nom d'un castell —això que a França se'n diu un *château*, entre la nostra torre o vil·la i el castell pròpiament dit— que hi ha al sud de París, a la vora d'Étampes. Dins un antic molí, ocuparem cambres d'una monotonia i d'una austeritat totes monacals. Fora, el [petit riu] Juïna, poc enriquit en el seu cabal d'aigües tranquil·les per les de l'Éclimont [...] venia d'altres molins i anava cap a d'altres molins, que amagaven llurs quietes mecanismes dins la fina i desordenada vegetació riberenca. Invitava a seguir-lo avall, com se segueix un pensament començat o una melangia que necessita fer cap a un objecte. I el bosc [...] suggeria alhora la corrupció i la renovació: els segles, més que enfugits, arrelats, i un futur, cap al qual hom es decantés sense caiguda [...]. La primavera fou lenta a venir. Més que brollar de terra i que ascendir per les secretes venes dels troncs i dels branques, semblà envair des del cel, amb tot el pes de la llum, a través dels alts fullatges nous, que ja eren allí, tendres i cristal·lins, sense que ens n'haguéssim adonat (Prefaci, p. 214).

I fou «aquell paisatge [de l'Illa de França, als voltants de París] que em va donar, sense jo adonar-me'n gaire, els primers símbols per a una poesia que, a mi mateix, en acudir-se'm el primer vers, em va resultar nova, nova per a mi, vull dir» (Presentació p. 28).

El primer vers de les *Elegies*, «Era secret el camí, fabulós de tristeses divines», conté la síntesi del complex artefacte que són les dotze elegies, dels seus múltiples temes i fils narratius que les travessen com els fils que fan una malla. Són sis mots —verb, dos noms, tres adjectius—, que creen la meravella d'un primer vers holístic, comparable només amb el primer verset del Gènesi, «Al principi Déu creà el cel i la terra», o amb el primer del Quart Evangeli, «Al principi hi havia la Paraula i la Paraula era Déu». Primer vers superior al mateix *incipit* de la *Commedia* de Dante, amb el qual comparteix el «camí» com a metàfora de la vida humana.

El primer vers de les *Elegies de Bierville* és un vers de començaments absoluts. No hi ha ni espai ni temps. El verb «Era» estableix un punt apodíctic, un començament sense referents, alhora que introdueix un Tot u i únic, sorgit de les unitats de creixent complexitat. Cada unitat, camí (a), secret (b), fabulós (c), tristeses (d), divines (e), remet a un univers que s'integra en l'univers d'universos en què el poema es desplegarà. La suma d'unitats dóna una nova uni-

tat, no pas moltes unitats. El camí (a) és el que ha portat el poeta a l'exili, és el camí de la vida, i alhora el camí del retorn a Catalunya, que desfarà el de la sortida. Un mateix camí d'anada i tornada. En l'hermetisme (b) traspuja l'impredictible anar i venir dels humans, dels retorns-fugides d'Ulisses, dictats per l'atzar, en què es disfressa la voluntat secreta dels déus. El destí humà com a resultat d'una opció que porta a unes conseqüències indefugibles, en aquest cas l'opció catalana que l'ha portat a l'exili. Les faules (c) són els mites sobre la condició humana, mites grecs, els predilectes de Riba, o de la Bíblia i de les cultures prebíbliques, convertits en claus de la comprensió. La tristesa (d) remet a la melancolia creadora, font de l'art, entesa com l'enyorança dels orígens. L'apel·lació al diví (e), que reforça l'hermètic i el sagrat, estableix la recerca del diví en la condició humana. La naturalesa divina del cant no expressa sinó el que de diví hi ha en els humans.

Sota una aparença complexa, les *Elegies* són el relat d'una sola història, la del poeta Riba, la de l'exiliat, la de l'home o de la dona que amb ell es perceben exiliats, fan camí cap a l'incert, en senten l'íntim esqueixament, es comprenen en la condició humana i l'assumeixen tot emprant alhora el camí de retorn als orígens d'ells mateixos, del seu poble i de la humanitat. Les elegies planyen, acceptant-lo, el fugir i tornar com a arquetip del relat de cadascun de nosaltres (a), del relat dels despatriats del món (b) i, en fi, del relat de la humanitat, acarada amb la inhumanitat d'ella mateixa causant de tot exili i de tots els exilis (c).

Els comentaristes també veuen a les *Elegies de Bierville* el despullament metafísic de l'home, l'exaltació de la seva transcendència i la descoberta, per part del poeta, del Déu personal de la fe cristiana, una descoberta que en obres següents de Carles Riba, *Salvatge cor*, 1952, i *Esbós de tres oratoris*, 1957, esdevindria central. Segurament que no van errats. Però la qüestió no és determinant per a una lectura de les *Elegies* en primera instància. No es tracta de negar el contingut religiós ni de subordinar-lo, sinó de subsumir-lo com un component més de l'obra poètica/poètica. Es tracta que, si llegim Homer i Sòfocles sense compartir les creences religioses que travessen les seves obres, llegim les *Elegies* de Riba posant les creences religioses en *stand by*, connectades però desactivades, perquè la seva poesia elegíaca aconsegueixi la missió d'abastar la humanitat sencera més enllà de la creença, la condició humana de l'home religiós.

Llegir les *Elegies de Bierville* en la seva essencialitat narrativa no és simplificar el que no és simplificable. Totes les grans obres tenen d'una banda el nucli d'emoció i de bellesa que les fa grans i de l'altra la inacabable riquesa de referències que alimenten l'erudició. Shakespeare genera milers de pàgines diàries —diàries— a les publicacions especialitzades de tot el món. Lull o Verdaguer en generen una quantitat proporcionada a les dimensions del cànon català. Pel que fa al segle XX Carles Riba és l'autor català amb una posteritat més sòlida com a poeta i assagista. Ja en vida del poeta, mort el 1959, dos crítics excepcionals, Joan Triadú l'any 1954 amb *La poesia segons Carles Riba* i Joan Ferraté el 1955 amb *Carles Riba, avui*, posaren les primeres anelles d'una cadena ininterrompuda de ribianistes (no estic segur del derivat) dedicats a la figura i a l'obra polièdrica de Carles Riba, poeta, narrador, traduc-

tor, hel·lenista, crític, pedagog. Un quart de segle més tard, el 1979, la cadena comptaria amb l'estudi de referència de Carles Miralles, *Lectura de les Elegies de Bierville de Carles Riba*, i arribaria a les recerques d'estudiosos marcats per la seva influència directa, com Josep Junyent, Albert Manent, Joaquim Molas, Segimon Serrallonga, i a les dels investigadors de la generació següent com Carles-Jordi Guardiola, Jaume Medina, Jaume Pòrtulas, Jordi Malé, Enric Sullà, que mantenen una atenció preferent a Riba en col·loquis especialitzats, edicions crítiques i articles de revistes científiques, des de plataformes com l'Aula Carles Riba de la Universitat de Barcelona. Sense oblidar que l'aportació «estrangera» dels seus traductors, Giuseppe Sansone a l'italià i Arthur Terry a l'anglès, constitueix una aportació imprescindible a l'estudi de Riba.

En l'obra esmentada de 1979, Carles Miralles dedicava l'últim capítol a descriure «la difícil posteritat» de Riba a partir de la seva mort vint anys abans, on advertia que «oblidar o negligir o passar per alt l'aportació» de Riba en les *Elegies de Bierville* «és senzillament suïcida, en termes d'història cultural». Es fa difícil d'escatir si el presumpte suïcidi s'ha perpetrat a hores d'ara. En tot cas vincular el llegat de Carles Riba amb la «sostenibilitat» de la història cultural dels catalans —i dels occidentals de tot pelatge— és tan peremptori a la primera dècada del segle XXI com ho era a la sortida del túnel franquista, perquè «l'aportació» de Riba continua emplaçant els qui ens remetem al futur «sostenible» dels catalans. L'any 2009, cinquanta anys després de la mort de Riba, trenta després de l'advertiment de Miralles, seria segurament un moment oportú per plantejar-nos novament com la memòria històrica de les *Elegies de Bierville* ens pot salvar de desaparèixer oblidats, negligits, passats per alt, exiliats, reemplaçats.

L'exili, en efecte, determinà també la «difícil posteritat» de Riba. Ferraté, Triadú, Miralles, són ells també representants d'aquesta difícil posteritat juntament amb tots els lectors que fèiem recepció de les *Elegies* sota l'opressió franquista. Tota la cultura catalana del període franquista està marcada per la manca de llibertats. És tan inseparable de l'exili, de les seves causes i les seves conseqüències, com ho són les *Elegies de Bierville* mateixes i com ho són les nostres vides de lectors sotmesos a la intercepció, l'escamoteig, el negacionisme.

En la recepció de l'obra literària sense llibertat hi ha un malentès radical: la dificultat d'arribar, l'obra, als seus destinataris i la dificultat, allà on arriba, de parlar-ne amb llibertat en la vida pública acadèmica o cultural. Una cosa semblant a la literatura de l'exili català, indefinidament allargassat fins a la mort del dictador, només va passar a les literatures de l'àmbit soviètic. Thomas Mann i Bertoldt Brecht, els dos grans exiliats alemanys entre molts d'altres, ja el 1945, acabada la guerra, varen entrar a les lletres alemanyes sense traves i varen tenir-hi la recepció lliure dels lectors i dels crítics alemanys, traumatitzats per la catàstrofe del nazisme, però disposats a reprendre la història cultural interrompuda.

Per a Riba, en canvi, com per a tots els escriptors catalans, continuà l'exili. La recepció de la seva obra continuà mediatitzada per la censura franquista, proscriu de la universitat i de la

vida pública. La forma més subtil però més perniciosa de l'opressió és la que es transformava en autocensura dels crítics, constrets a asfixiar el pensament amb circumloquis o amb silencis. Costa d'imaginar-se una situació en què, després de 1945, les *Elegies de Bierville* haguessin entrat lliurement en les lectures dels catalans, haguessin estat incorporades en el nostre sistema educatiu i s'haguessin convertit en uns textos per a l'educació dels joves i la reeducació dels adults. Com a Alemanya, on la restitució de les llibertats democràtiques després del nazisme mobilità la regeneració de la cultura sobre noves bases, entre les quals destacà la literatura fins llavors perseguida dels seus escriptors.

Les *Elegies de Bierville* no són poesia política, encara que se'n desprengui un posicionament polític en el sentit humanístic. Contenen fins i tot aspectes que han sorprès més d'un lector. L'elegia IV, per exemple, pot semblar «frívola» a lectors mal aconsellats per escoliastes que en els anys de la resistència a la dictadura la veien representativa de la poesia burgesa i la contraposaven a la poesia dita del realisme històric. L'elegia IV, deia el poeta, és

el comentari líric d'una cosa vista [...] una noia, en una barca, amb una senzillesa adorable, es va treure la roba i es va llençar al riu, a nedar [...] Aquell instant en què sembla que tot s'aturi perquè el rostre, la testa, queda coberta per la roba que es treu; i com la vida reprèn, amb el salt d'aquesta magnífica criatura cap a l'aigua, cap al sol.

En realitat l'elegia convida a fer un salt cap a la llibertat d'interpretació que, sense censura ni autocensura, pot traspasar «el comentari líric» del mateix autor. En efecte, qui no hi veu evocada la bellesa enigmàtica de les estàtues que representen el tors nu d'una noia sense testa ni braços? Un tors com el del marbre mediterrani del noucentista Enric Casanovas, *Nu*, de 1920 (Barcelona, Museu d'Art Modern), que Riba podia tenir present, és una bellesa que remet, a més a més d'altres remissions, a la simbologia del truncament, l'escapçament, l'acèfalia, la mutilació que al seu torn remet inevitablement a l'exili. L'exili, en efecte, altre cop l'exili, que escapça el poeta de la seva dimensió civil, trunca la nació catalana de la seva raó de ser i deixa Catalunya acèfala, mutilada, sense la testa de la classe intel·lectual dirigent que havia concebut un projecte nacional per als catalans.

Riba no es deixà atrapar per la síndrome d'Ulisses, la caiguda en l'anomia. Com Ulisses a l'illa dels Feacis, recobra el nom i el destí abans d'emprendre l'últim tram del seu retorn a Ítaca. És sabut que la figura de Nausica, represa per Goethe i per Joan Maragall, fou objecte de la tesi doctoral que Riba es trobava defensant davant del tribunal a la Universitat de Barcelona mentre els avions de Franco-Hitler-Mussolini bombardejaven la ciutat. Si Ulisses arriba a l'illa dels Feacis sense nom i sense pàtria, però recobra nom i pàtria gràcies a l'admiració pura que sent Nausica davant de l'heroi i les seves gestes, Riba, llançat pel destí a les platges de l'exili, hi reafirma el seu nom i el de la pàtria proclamant «una fe» que

arrenca de tots els exilis
cap al seu crit, i els batuts van retrobant-se soldats.

Arthur Terry, un dels estudiosos més fins del poema, diu que «en les *Elegies* la història d'un dolor personal queda reduïda als seus termes essencials, a fi d'aproximar-la a la situació col·lectiva. Si ens demanem quina és «la situació col·lectiva» a què eleva Riba el dolor personal, no trobem altra resposta satisfactòria que la situació d'opressió del poble català, exiliat d'ell mateix, desterrat en terra estranya una part i desterrat en la pròpia terra la majoria. Mai la imatge de l'exili no havia tingut una aplicació tan potent.

L'exili exterior i l'exili interior eren dues formes d'un mateix dolor. Qui patia més? Els catalans de fora? Els catalans de dins? Quin exili va durar més? La diferència és secundària al costat del dolor creat per la negació de l'existència civil a dins i a fora. El dins i el fora són paràmetres geogràfics. El desterrat de les *Elegies* no té pàtria enlloc, ni a Catalunya, d'on ha fugit, d'on ha estat expulsat. Aquesta és la dolorosa condició de l'exiliat de la nació sense Estat. La condició de qui troba la pàtria en el paisatge o en la cultura a l'interior d'ell mateix i s'hi arrecera en el dolor.

El dolor porta al coneixement. És una idea d'Èsquil a l'*Agamèmon*, traduït per Riba, que ens obliga a recordar, ni que sigui de pas —per tant, injustament per insuficient—, que en ell l'obra de traductor és d'una grandesa comparable a l'obra d'autor. «Pel sofriment la comprensió.» Des d'aquesta perspectiva l'exili és la porta que obre el coneixement a una realitat inaccessible en el benestar. Per ventura porta a comprendre (Miralles) «la indefensió i la desemparança davant d'un no-res d'incomunicació cruel, insalvable, que els déus li han donat com a límit»? O qui sap si porta a una comprensió «optimista, que dóna sentit al sofriment humà, element diguem-ne purificador, que eleva finalment l'home —i no per mèrits de l'home, sinó per l'acció d'una gràcia enviada per la divinitat»?

Tot lector descobreix en ell mateix la disjuntiva, però també pot descobrir-hi que no hi ha disjuntiva sinó una seqüència dels dos moviments, desemparança i acollida. En l'un i en l'altre només el coneixement, el somni, el retorn mític, li donen accés a una pàtria on acollir-se.

L'elegia IX té el mèrit de ser la més llegida i la més estimada dels lectors de poesia. La raó és que, en paraules de Sansone, «hi explota el més fulgent cant civil, noblement universalitzat, de la Catalunya d'avui, una lliçó magistral de commoció democràtica que és alhora manifest de la inevitable opció contra la dictadura i missatge confiat en els destí dels homes». La dedicatòria a Pompeu Fabra completa la dimensió política nacional d'aquest veritable *Manifest de l'Humanisme*, on es proclama «l'orgull de ser humans», la convicció que «no fórem fets per a un destí bestial» i que

[la llibertat]

on sigui del món que és salvada, se salva
per al llinatge tot dels qui la volen guanyar;
i que si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.

Reprenc una pregunta d'abans. Què hauria canviat, si aquesta poesia, que salta més enllà dels valors literaris que li fan de trampolí, hagués arribat a Catalunya el 1945 com en altres països hi arribà la poesia dels exilis causats per una mateixa guerra per les llibertats? No deu haver-hi una resposta curta. Però segurament la difusió de les *Elegies de Bierville* com un manifest de l'humanisme haurien afavorit el procés del coneixement que ve del dolor i a la fi haurien tingut un ressò els versos de Rilke, que clamava «Quan donaran fruit aquests antics dolors?». Haurien amb tota certesa ensenyat als catalans la lliçó de la llibertat, perquè són unes elegies alliberadores. El seu missatge no és sinó el de la llibertat.

És el mateix missatge que, en prosa, porta el principi d'autodeterminació dels pobles, assumit en la carta fundacional de l'ONU de 1945, acabada la guerra, inclòs en la Declaració Universal dels Drets Humans de 1951 i adoptat per 89 estats, però amb l'abstenció de 9, entre els quals l'espanyol. (L'ha adoptat o encara s'absté?)

Expatriar, allunyar de la pàtria, no significa pas el que significa despatriar, un verb que no figura als diccionaris, però figura en l'imaginari dels qui han estat desposseïts de la pàtria. El despatriar no és l'apàtrida, el que no té reconeguda la ciutadania en cap Estat, sinó qui, a desgrat d'una ciutadania imposada, no té reconegut el dret de pertànyer a una pàtria, perquè l'existència de la seva li ha estat negada.

El concepte d'«exili» ha tingut en molts països un desenvolupament jurídic, filosòfic, polític, que ha permès de contrastar-lo amb altres conceptes com desterrament, expulsió, expatriació, emigració, proscripció, bandejament. La base de totes aquestes situacions és la mateixa: l'individu té anul·lat o mediatitzat el desenvolupament lliure, a causa de patir la pèrdua involuntària de les arrels lingüístiques, socials i culturals. En els últims temps s'ha difós el concepte d'«estrangeria», o condició d'estranger, que afegeix noves formes a l'exili. La condició d'estranger sol acompanyar la de l'exiliat, però el seu dolor pot ser tan íntimament agut quan és estranger a la força.

L'Étranger és una novel·la d'Albert Camus, apareguda el 1942, quan Riba escrivia les últimes *Elegies de Bierville*. Forma part de l'anomenat «cicle de l'absurd», que comprèn aquesta novel·la, *L'estranger*, l'assaig *El mite de Sísif* i la peça de teatre *Cal·ligula*. És una trilogia que descriu els fonaments de la filosofia de Camus, l'absurd, divulgada a tot el món en traduccions, teatres i films. Però l'estrangeria existencialista de Camus, que més endavant també escriuria *L'exil et le royaume* (1957), no té res a veure amb un exili real, històric, amb causes i efectes, causants i víctimes, sinó amb l'experiència de trobar-se en una Algèria colònia de França, on els rols de pàtria eren canviants i on avui són novament revisats en els estudis anomenats postcolonials.

Més hi té a veure el triple «despaïsement» de Franz Kafka, jueu entre els alemanys, alemany entre els txecs, estrangeritzat pels jueus de Praga. Escriptors en alemany, de Walter Benjamin i Paul Celan, que varen acabar l'exili amb el suïcidi, als austríacs Thomas Bernhard i Elfriede

Jelinek, que se senten rebutjats pel seu país; escriptors en francès a l'exili entre 1940 i 1947, escriptors espanyols exiliats a Amèrica o hispanoamericans a Europa, escriptors de tots els continents refugiats a Europa, les literatures de l'exili constitueixen un patrimoni que no para d'augmentar avui mateix, quan veiem escriptors de diverses llengües perseguits i despatriats.

Són un riu sense nom en país d'enyorança

escrivia l'exiliat Agustí Bartra. La condició dels escriptors catalans exiliats, tot i tenir trets comuns amb tots, en té també d'únics. Es podria anomenar la condició del desnacionalitzat? Seria la desnacionalització una variant de la descitadania o privació de ciutadania? Tant se val. Els lectors catalans d'avui estem en condicions d'aprofundir en la nostra pròpia condició. No la jurídicopolítica establerta, de ciutadans amb passaport d'Espanya, sinó l'existencial dels qui aspiren a la condició plena de «merèixer l'orgull d'ésser i de dir-nos humans» en una nació literària i una pàtria civil.

L'escriptor alemany Michael Lentz, a l'obra *Pazific Exil [Exili al Pacífic]*, reconstrueix ficcionalment la història de sis intel·lectuals emigrats de l'Alemanya nazi, instal·lats a Califòrnia: Thomas i Heinrich Mann, Bertold Brecht, Arnold Schönberg, Lion Feuchtwanger i Franz Werfel. L'exili i la literatura de l'exili no han deixat fins avui mateix de ser una cruïlla de debats de la cultura alemanya. La barbàrie nazi, després de dividir els alemanys entre els que van fugir i els que es van quedar, després de tenir-los dividits en dos estats fins a la reunificació el 1980, els té encara dividits entre els qui fan com el comunista Bertolt Brecht, que va disculpar la majoria dels alemanys, i el conservador Thomas Mann, que no es va estar de portar-los tots com a poble al tribunal i demanar-ne la condemna.

Les diferències radicals entre l'exili català i un altre de pròxim, l'exili francès causat per la invasió alemanya de França l'any 1939 i pel govern pronazi del general Pétain, es posen en evidència en obres com *Paris à New York. Intellectuels et artistes français en exil (1940-1947)*, d'Emmanuel Loyer. A desgrat de les privacions inherents a la situació dels qui el patien, l'exili francès que hi apareix és un exili daurat en comparació amb el català. Encara que hi esclatessin tensions perquè alguns manifestaven «més interès per la pròpia obra que no pel compromís» polític, els uns i els altres gaudien del cel protector de França, l'estat-nació, el pare i la mare, que no havia deixat d'existir sinó que s'afermava enfront de l'estat-nació veí. Mentre els catalans, que no disposaven sinó de la precària vinculació amb la Generalitat, sense reconeixement internacional, es removien entre ells, a vegades cruelment, tal com revelen les correspondències i els dietaris, entre els quals destaquen els de Ferran Soldevila per la seva comovedora mesquinesa i la seva patètica sinceritat.

No costa d'imaginar una obra d'història ficció sobre l'exili dels intel·lectuals i artistes catalans, primer a França o Anglaterra i després a la diàspora americana, un capítol de la qual reconstruís la vida de les colònies d'escriptors i polítics a Perpinyà, Montpeller, Bordeus, París, els primers mesos de 1939. Sis com Carles Riba, Ferran Soldevila, Joan Oliver, Mercè

Rodoreda, Pau Casals, Pompeu Fabra, o uns altres com Joan Coromines, Josep Trueta, Josep Pous i Pagès, Xavier Benguerel, Pere Calders, Agustí Bartra, Anna Murià, Francesc Trabal i Armand Obiols, podrien representar l'exili català extrem, més que qualsevol altre exili polític d'Europa, perquè fins i tot els era negada la condició d'exiliats de la seva nació i eren marginats a la no existència dels apàtrides, dels sense papers.

En estremidores ràfegues de llum sobre la desolació, Carme Arnau ha evocat a la biografia de Mercè Rodoreda «la fatiga còsmica» d'aquells catalans que assumien en l'exili indestriable de l'exterior i l'interior el destí del seu poble, ells, a qui tocava tornar a perdre sense ni haver pogut jugar, com confiava Armand Obiols a Carles Riba. És justament a la correspondència de tots entre tots i a la centralitat que hi ocupa Carles Riba on vibra amb accents colpidors el *pathos* de les vides d'uns escriptors convertides en destí.

La literatura epistolar generada per l'exili constitueix una peça literària essencial de la literatura catalana del segle XX, inseparable de la dels gèneres més reconeguts, narrativa, poesia, drama, assaig. És a les cartes, a més dels dietaris, on batega més fort que enlloc el cor de la tragèdia. Al pròleg de *Quanta, quanta guerra...* Mercè Rodoreda escrivia que «al voltant de la gent de la meua època hi ha una intensa circulació de sang i de morts», una «gran circulació de tragèdia». Justament Rodoreda amb una novel·la com *La plaça del diamant* hauria pogut representar en el cànon de *Deu testimonis del segle XX* el paper que Riba hi representa amb les *Elegies de Bierville*. La força d'expressió de l'una i de l'altre transcendeix els valors literaris i situa el lector en l'àmbit dels valors humans.

Qui escriurà l'assaig *Un escriptor en exili*, paral·lel a l'assaig *Un escriptor en guerra* d'Antony Beevor i Luba Vinogradova? Ells parteixen de les cròniques periodístiques de la Segona Guerra Mundial, escrites per Vassili Grossman, autor de *Vida i destí*, novel·la sobre l'enfrontament del nazisme i el comunisme a Stalingrad l'hivern de 1942-1943, considerada per alguns lectors una de les més grans novel·les del segle XX. El nostre *Un escriptor [català] en exili* partiria del preludi d'aquell enfrontament a la batalla de Barcelona de l'hivern de 1938-1939 i de les cròniques dels exiliats, entre les quals destaca la de Joan Sales, *Incerta glòria*, i establiria les coordenades de l'exili català que travessen la literatura catalana dels darrers setanta anys i, amb la literatura, de la vida catalana.

Però si l'exili català i la literatura catalana de l'exili tinguessin una obra prou complexiva, no hi trobaríem només el que passava en aquells anys de ferro de la nostra història, sinó també el que els catalans d'avui ens pensem que hi passava. I potser ens hi descobriríem nosaltres mateixos com a exiliats tot descobrint les arrels del que passa en el present, els efectes d'aquelles causes. Pots oblidar la història però la història no t'oblida. Podem reprimir la memòria, però els fets que volem oblidar perduren. Igual com en la vida dels individus, cap episodi de la vida dels pobles no queda mai arxivat i classificat. Tampoc no s'arxiva l'exili dels catalans de 1939 i de 1945, perquè l'exili de 2007 el fa present. Un passat que no és passat, perquè mai no acaba de passar. Hi estem atrapats.

El poeta Salvador Espriu somiava l'exili exterior com una evasió de l'exili interior, que acabava assumint resignadament, però el seu «Assaig de càntic en el temple» fou llegit per molts catalans de dins i de fora com un crit d'alliberament del dolor cap a la comprensió. Els escriptors actuals en català i en altres literatures nacionals exiliades, igual com els seus lectors, resolen com poden la pertinença a la nació o com calgui dir-ne, la terra, el terror, el país, el paisatge, el poble, la pàtria, la família ancestral o immigrada, la llengua, el patrimoni, l'imaginari. Però després d'arribar a una entesa amb les contradiccions d'exercir d'escriptor o de lector en català, no aconseguim pas sempre de reprimir l'exiliat que portem a dins, els uns i els altres, entre ells jo mateix que m'abstinc de manifestar segons quins pensaments.

És aquí on ens enganxa Riba. Allà on sentim la seva història com si fos la nostra. La nostra com si fos la seva. On ens sentim en el seu exili. Som amb ell exiliats. Mentre hi hagi lectors de Riba, de Bartra, de Rodoreda, de Sales, de Benguerel, l'exili català no està tancat, és permanentment obert en les *Elegies* de Riba, que, sorgides de l'esdeveniment del segle XX essencial per als catalans, esdevenen paradigma de poesia elegíaca per a tots els exilis. La lectura de les *Elegies de Bierville* és d'aquelles que poden canviar la vida del lector. Es tracta de deixar fluir el versos davant dels ulls, com quan contemplem un corrent d'aigua, deixar-los sonar a les oïdes com una música, perquè s'enduguin l'ànima exiliada del lector versos avall o versos endins.

Som els pòstums, els nats després, del poema de Bertolt Brecht *An die Nachgeborenen*. Les *Elegies de Bierville* de Carles Riba ens són adreçades com el missatge tancat en el flascó de l'esperança d'un naufrag. El llençà al mar del futur i arriba als lectors de cada futur, d'aquest de l'any 2007, quan fa cent anys s'obrí el futur de l'Institut d'Estudis Catalans, que ell veié com el baluard inexpugnable de la cultura catalana. Riba es veia en la Guerra Civil i l'exili «renascut més madurament d'uns esdeveniments que m'eren incommensurables com individu».

Sovint m'he preguntat, amb Simona Škrabec, escriptora eslovena establerta a Catalunya, si els horrors del segle XX serviran per a evitar-ne la repetició. Quan no hi hagi testimonis vius del que ha estat el segle XX, ¿seran capaços la filosofia, la història, la literatura i les arts de mantenir la memòria col·lectiva fins al punt de prevenir les catàstrofes causades pels humans? També em pregunto quan acabarà aquest exili inacabablement obert, que els horrors del segle XX han llegat als catalans, i llavors demano al dolor si a la fi em portarà al coneixement. *Mentrestant, cal fer com amb la Gràcia: esperar-la amb la dignitat i el silenci del qui ja la té.*

Bibliografia

ARNAU, Carme. *Mercè Rodoreda. Una biografia*. Barcelona: Edicions 62/Proa, 2007.

AUTORS DIVERSOS. *Actes del II Simposi Carles Riba (Carles Riba: 100 anys)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

- BLADÉ i DESUMVILA, Artur. *L'exiliada. Cicle de l'exili 1. Obra Completa*. Vol. 2. Valls: Cossetània Edicions, 2007.
- BLANCH, Antoni. *Poesia i transcendència. Lectura de les «Elegies de Bierville de Carles Riba»*. Barcelona: Claret, 2004. (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 69).
- FERRER, Josep i PUJADAS, Joan (cur.). *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*. Pròleg de Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 2002. (Textos i estudis, 5. Fundació Pere Coromines.)
- GUARDIOLA, Carles-Jordi (comp.). *Cartes de Carles Riba II: 1939-1952*. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1991.
- IV: Apèndix 1916-1959. Biblioteca Filològica LIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005.
- MALÉ, Jordi. «L'humanisme ribià com a principi educatiu i de construcció nacional». *Aula Carles Riba, Polis i nació. Política i literatura (1900-1939)*. Rosa CABRÉ, Montserrat JUFRESA i Jordi MALÉ, eds. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.
- MEDINA, Jaume. *Carles Riba (1893-1959)*, 2 vols. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- *La plenitud poètica de Carles Riba. El període de les «Elegies de Bierville»*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 42.)
- MEDINA, Jaume; SULLÀ, Enric (cur.). *Actes del Simposi Carles Riba*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- MIRALLES, Carles. *Lectura de les Elegies de Bierville de Carles Riba*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1979. El Dofí d'Arió, 2. Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona. Estudi reproduït a *Sobre Riba*. Biblioteca Literària [Núm. 11]. Barcelona: Proa, 2007.
- PI i SUNYER, Carles. *La guerra 1936-1939. Memòries*. Barcelona: Pòrtic, 1986.
- RIBA, Carles. *Obres Completes*, vol. I: *Poesia*. Barcelona: Edicions 62, 1984. [Edició a cura d'Enric Sullà]
- RODOREDA, Mercè. *Quanta, quanta guerra...* Barcelona: Club Editor, 1986.
- *Cartes a l'Anna Murià, 1939-1956*. Barcelona: La Sal, 1985.
- SERRALLONGA, Segimon, «Riba i la joventut dels anys cinquanta». *Serra d'Or*, 1993. Núm. 406, p. 29.
- SUGRANYES DE FRANCH, Ramon. «El Riba de les "Elegies de Bierville"». *Serra d'Or*, 1993. Núm. 406, p. 13.
- TRIADÚ, Joan. «Riba i el temps de l'illa inaudita». *Els marges*. 2005. Núm. 75, p. 35-43.
- ZGUSTOVÁ, Monika i ŠKRABEC Simona. «Exilis». *Diàlegs sense fronteres. Noves cartografies literàries*. Barcelona: KRTU. Departament de Cultura, 2006.